Bibliai tanulmányok.

I.

Sokan, meglehet, mosolyogni fognak e czim látására. A positivista, a ki az atyák által megállapitott és körülirt dogmákat örökre csalhatatlannak tartja; a kedély elmélete védői, kik azt állitják, hogy mind a vallás, mind az istenfogalom az érzésben van, s ennél fogva az isteni kijelentést semminek tartják; és az indiferensek, kik inkább csak az állatiságnak szeretnek élni, de semmi nemesebb iránt, különösen pedig a vallásos eszmék és igazságok iránt semmi mélyebb fogékonysággal, érdeklődéssel nincsenek — mindezek haszontalannak fogják tartani e kisérletet, melyet e folyóirat hasábjain, fennebbi czim alatt az új testamentomi könyvek tisztább megértheté se és mások előtt való felvilágositása tekintetéből tenni szándékozom. Mások azt fogják mondani, hogy mire való oly kérdések taglalásába ereszkedni, a melyekre nézve már semmi jobbat sem lehet mondani annál, a mit már ez előtt a legnagyobb theologiai és kritikai tekintélyek igen szépen, sőt sokkal szebben el ne mondottak volna. A két elsőre nézve megfelel helyettem a tapasztalat, a kor és az emberi szellemi tehetségek haladó természete; megfelel Jézusnak ama parancsa; „legyetek tökéletesek, mint a ti menynyei atyátok tökéletes.“ Az utóbbi kérdéssel szemben elismerem, ama tekintélyekkel összehasonlitva, gyengeségemet, egyszersmind arról is erősen meg vagyok győződve, hogy nem lehet egy tollvonással eltörölni mind azt az előitéletet és léleköló tant, a melyet Krisztus után 325-ön elkezdve a conciliumok és zsinatok csalhatatlan végzései felállitottak, az orthodoxia különböző hitformái szentesitettek, a tudatlanság és bigottság anathémái védelmeztek s Jézusnak hűtelen tanitványai, Istennek hálátlan, az ő képét, a szellemi tehetségeket, megtagadó gyermekei még ma is táplálnak, fentartanak és védelmeznek. De arról is meg vagyok győződve, hogy ez a nagy tárgy nincs még kimeritve, sok még a tenni való addig, a mig a keresztény vallás alapját az új testamentomot tisztán és minden emberi toldományoktól és meghamisitásoktól megtisztitottan mutathatjuk fel. S ha bár e törekvésem folyamán nem is leszek képes új eredeti okmányokat mutatni fel a bibliai itész előtt, — mindazonáltal, azt hiszem, az is nyereség lesz, ha a régieket más, talán világitóbb, tisztább szin-

ben szemléltetem, s ez által egyfelől elősegitem a bibliai kritika czélját, másfelől tájékozást nyujtok az uj testamentomot tanulni óhajtónak. Sőt még akkor is jutalmazva lenne fáradságom, ha semmi egyebet nem tennék is annál, minthogy azok előtt, a kik a bibliai tudomány terén kifejtett vivmányokkal nem ismeretesek, felmutatom egyszerüen azt az eredményt, a mire már mások e tekintetben jutottak. Akkor is jutalmazva lennék, ha feltudnám ébreszteni a figyelmet az emberekben ama csalások és ámitások iránt, a melyek az évangéliommal s ennek alapján a keresztény vallással öszsze vannak kötve, s ha vágyat tudnék kelteni az olvasóban amaz emberi koholmányoktól való menekülésre és azokkal való végkép szakitásra. Meglehet, hogy sikerül is nekem az elfogulatlanabbakat meggyőzni arról, hogy nem mind évangéliomi igazság az, a mit az orthodoxia aként szerepeltet. Sikerül tán némi ismeretet nyujtani az évangéliomról azoknak, a kik szeretnek tanulni, tudnak függetlenül gondolkozni, de a kik egy vagy más okból kénytelenek voltak megállapitott tény gyanánt fogadni el bibliai igazságot bizonyos tekintélyektől, a nélkül, hogy az igazságok valódiságát fürkészniök szabad lett volna.

Egy ilyen vizsgálódás nézetem szerint anynyival inkább hézagot pótol, mert fájdalom, e tekintetben magyar egyházi irodalmunk földje még nagyon kopár. A mit eddig e tekintetben tettek, azt inkább csak Dr. Ballagi lelkes törekvéseinek lehet köszönni, a ki az általa szerkesztett „Prótestáns egyházi és iskolai lapban“ és általa a mult évben megindituft „Tudományos Szemlében“ oly sok jeles bibliai és theologiai czikkel gazdagitá egyházi irodalmunkat.

Másfelől az idő is alkalmas az évangéliom és a keresztény vallás komoly és szabad vizsgálására; mert nem kell egy, a hierarchiával szövetkezett absolut kormány censurájától és ellenörző intézkedéseitől félni, a mely még csirájában megfojtani törekedett minden szabadabb gondolatot. A nép is világosodik, mert tágul látkörc, oszlik lassan-lassan a homály szemei elől, s megnyitja füleit amaz igazságok előtt, a melyekre nézve eddig süket vala. Mert látja, hogy vezetői sem tudnak többé ellent állani a kor haladásának minden erőlködéseik daczára is. Látja, hogy mindaddig nem csilapulnak le lelkében a kételyek, melyek oda a lélek természetével ellenkező, annak természetét felforgatni, lábbal tiporni akaró orthodox tanok által fészkelték be magokat. Látja, hogy Elifáz szerint csak akkor „l e h e t b é k é n, h a I s t e n n e l m e g i s m e r k e d i k.“ Ily körülmények között tehát kötelessége minden

értelmes embernek őszintén szólani az emberi áltanok ellen, letépni a foszlányokat az élet könyvéről s azt a maga tisztaságában mutatva fel, kijelölni hol és mi az igazság; oda törekedni, hogy egyszersmind az egyház theologiája helyett már valahára visszaállitassék Jézusnak egyszerü tanitása

És Jézus tanitásának, az ő életének, tetteinek, szóval az évangéliomnak tiszta ismerete anynyival inkább szükséges, mert e nélkül nem tudhatjuk igazán a keresztény vallás alapját, nem állhat tiszta fényben Jézusról alkotott eszményképünk.

Jézus volt a keresztény vallás megalapitója. Az a Jézus, kinek egész élete végtelen szelidséget és jóságot mutat fel, kinek éles tekintete, mélyen vizsgálódni tudó szelleme felismeri a viszonyt Isten és ember között; felismeri az Isten képére alkotott emberi méltóság jogait és kötelességeit, van bátorsága e jogokról nyert meggyőződését kimondani, tanitani, s e tanitásért élni, szenvedni és meghalni Ámde Jézus midőn saját magában az embert felismerte s ebből folyó jogainak és kötelességeinek hirdetésére magát a pusztában elhatározta, neki nem a volt a czélja, hogy tant tanitson, hanem az, hogy egy életet mutasson fel, és oly ország alapját vesse meg, a mely maradandó intézmény legyen az emberiség vallásos és erkölcsi kiképződésére nézve. Miután pedig ez intézmény vallásos és erkölcsi alapigazságok ismeretére volt alapitva, ennélfogva az ő munkájának lényeges része lőn a tanitás, a melynek magva e nehány tételben fejezhető ki: „Halljad izrael: a mi urunk Istenünk egy ur. Szeresd az Istent teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Szeresd felebarátodat, mint magadat. Amit nem akarsz, hogy mások veled cselekedjenek, te se cselekedd azt másokkal.“

Ez elvek oly szépek és emelkedettek, hogy ezeknél szebbet soha senki sem mondott ki. S minthogy ez elvek az emberi lélek természetének kifolyása, ennélfogva örökre maradandók. Jézusnak minden egyéb tanitása ezek körül csoportosul. Ez alapelvek tisztán vallás-erkölcsiek. Ezekkel akarta Jézus reformálni a cérémoniák által tulterhelt, megdermedt és kétszinkedésre vezető zsidó vallást Ez okból dorgálta anynyit a farizeusok álszenteskedését is. De midőn látta, hogy lelkes munkája megtörik a farizeusok és irástudók orthodoxismusán, a néphez fordult, a mely tárt karokkal fogadta őt, mert az áltanok békóiban szenvedő léleknek jól esett a vigasz, hogy ő is oly erkölcsi lény, mint a főpap és a király, és

hogy Isten nem az áldozatokban és külső szertartásokban gyönyörködik, hanem a töredelmes sziv bünbánata és a léleknek igazságban hozzá felemelkedése kedves előtte csupán. S éppen e szabad iránya és eszméi által vonta magára a zsidó nagyok féltékeny boszuját, ugyanynyira, hogy azok nem szüntek meg őt addig üldözni, mig keresztre nem juttaták. Az áltekintélynek természetében van, hogy akkor támad fel az igazság ellen, a mikor az hatalmát fenyegetni kezdi. Jézus érezte lelkében a felismert vallásos és erkölcsi igazságok hatalmas erejét; látta annak hatását a népre; de azt is látta, hogy a népre gyakorolt hatása, oszlatni kezdvén a népnek a zsidó nagyok áltekintélye iránti hitét, ez által, boszura ingerelte az irástudókat s neki e boszu áldozatává kell lennie. Ő tehát, hogy halála után se haljanak ki az ő elvei, legyen ki hirdesse és terjeszsze az igazság eszméit, tanitványokat gyüjtött maga körül. Ezeknek megtanitotta azokat. Mig Jézus élt, a tanitványok élőszóval vették át az ő tanitásait s élőszóval közölték másokkal. Irásba semmit sem tettek. Azonban halála után részint a tanitványok, részint azok tanitványai, az első keresztények tanultabbjai, az apostoli atyák, irásba tették Jézus tanitásait Ez iratokat később az egyházi atyák, a 4-dik száz esztendő körül, összeszedték. Ezekből a szerintök hitelesebbeknek látszókat, u. m. a Máté, Márk, Lukács és János évangéliomait meghagyták; melléjök csatolták az egyes keresztényekhez és gyülekezetekhez intézett apostoli leveleket, az apostolok és első keresztények életének, működésének történetét. Eképpen meghatározták és megállitották az újszövetségi könyvek kánonját. E könyvek összege teszi ma az új szövetség könyvét. E könyvekben van tehát megirva a keresztény vallás alapja.

Azonban nem mind vallásos igazság az, a mi azokban irva van. Nézetem szerint a keresztény vallás valódi alapjául csak Jézusnak az egyes évangéliomokban elszórt elvei szolgálhatnak kizárólag; de sem az évangéliomok többi része, sem az apostoli levelek nem Az évangéliomok többi része nem szolgálhat alapul a keresztény vallásban azért, mert azok nem vallásos igazságokra, hanem genealogiákra, Héródes kegyetlenkedéseire, a főpapok és irástudók fondorkodásaira, s a zsidók családi és társadalmi életére vonatkoznak. Az apostoli levelek sem szolgálhatnak a vallás alapjául, mert azok egyfelől azt mutatják meg, hogy ők miként fogták fel Jézus tanitásait és miként tanitották másoknak; másfelől helyi viszonyokra, az egyes gyülekezetekben támadt egyenetlenségekre, azok lecsendesitésére, s a pogányok és zsidók gondolkozásmód-

jára vonatkoznak. A keresztény vallás alapját tehát egyedül Jézus tanitása, az ő elvei teszik.

Evel azonban nem akarom azt állitani, hogy a Jézus beszédein kivül az új testamentom többi részének semmi fontossága nincs. Csak azt akartam itt kimondani, hogy a valódi keresztény vallás alapja csak Jézus eszméiben keresendő. A többi rész szolgálhat utmutatóul tanulmányainkban. Én is elismerem annak fontosságát; elismerem, hogy „h a s z n o s a t a n i t á s r a, a f e d d é s r e, a m e g j o b b i t á s r a é s a f e n y i t é k r e". De azt senki sem állithatja komolyan, a ki az új testamentom könyveivel ismeretes, hogy azok mindnyájan egyenlő fontosságuak volnának jelen alakjukban. Nem, mert azokat nem az egyház értelmében vett inspiratio következtében irták szerzőik; nem is Jézus közvetlen tanitványai irták; valószinüleg csak a Logiák folytak Máté tolláből. E mellett minden egyes könyv magán hordja az iró jellemének, a körülménynek, szokásoknak, melyek közt élt, és a czélnak, melyért irva lőn, bélyegét. Továbbá mindenik könyvön meglátszik a másolók kezeinek és az apostoli s egyházi atyák javitásainak nyoma, a melyeket azok saját nézeteik támogatása tekintetéből elkövettek. És e javitás, vagyis jobban mondva hamisitás, nem csak kizárólag egy kor tulajdona. Gyakorolták ezt a kegyes atyák az első külön nézet feltünése óta a keresztény egyházban egészen le a 16-dik száz esztendőig. Ekkor befejezték munkájokat a Complutensi polyglott, a Codex Ravianus és Codex Montfortianussal, s azóta nem mertek az orthodoxok több hamisitást és erőszakot elkövetni az új testamentom szövegén, mert látták, hogy a tanultabbak élénk figyelemmel kezdettek foglalkozni az új testamentom eredeti szövegével. Ámde e hoszszu idő alatt az egyházi atyák még is eleget elkövettek arra nézve, hogy meggyőzzenek minket arról, miszerént nem mind hiteles az, a mi az új testamentomban jelenleg van.

Vessünk csak addig is, mig az új szövetség egyes könyveit kritikai és exegetikai alapon tüzetesen ismertethetném, egy átalános tekintetet az évangéliomokra, az apostoli levelekre, azok használására és az azokba bécsúsztatott szembeszökőbb passusokra, azonnal meggyőződünk állitásom valódiságáról, — egyszersmind tán sikerül is vágyat ébresztenem az olvasóban az évangéliom mélyebb vizsgálása, s egy jobb forditás iránt a Károli-félénél, a mely mind magában foglalja az eredeti szövegbe bécsempészett passusokat.

Jézus idejében a syro-chaldei nyelvet beszélték Palestinában. E nyelvet beszélte ő is tanitványaival, s e nyelven tartotta magasz-

tos prédikációit. Ámde Jézus e nyelven semmit sem irt, nem irta le tanitásait; legalább semmi nyoma nincs annak, a mi bizonyithatná, hogy ő valamit irt. A mit az ő életéről, elveiről és működéseiről tudunk, az jelenleg görög nyelven van megirva a Máté, Márk, Lukács és János évangéliomában; oly nyelven, a melyet Jézus maga nem beszélt, a mely az ő közvetlen tanitványainak és a jéruzsálemi első keresztény gyülekezetnek sem volt anyanyelve. Ez azonban semmit sem bizonyit az évangéliomi iratok hitelessége ellen, legfennebb csak anynyit mutat, hogy az évangélisták, kiknek a görög nyelv nem volt anyanyelve, s nem is voltak grammatikusok, a syro-chaldei nyelven hallott eszméknek nem adhatták vissza minden árnyalatát görög nyelven, ha eredetileg ezen a nyelven irtak.

Hogy a négy évangeliom közül melyik eredeti, arra nézve felvilágosit minket Eusebius utján Pápiás, a ki Krisztus után 100 körül élt. Ő azt mondja, hogy „Máté megirta a maga történetét héber dialektusban, és mindenki leforditotta azt ugy, a hogy tudta“. Ugyanezt bizonyitja Irenaeus és Eusebius is. Erre mutatnak a Mátéban található syro-chaldei szavak, mint „Ráka (Mát. 5, $_{22}$), Mammon (6, $_{24}$), Barjonas (16, $_{17}$). De hogy ezt kik forditották le, arról semmi felvilágositást nem adnak. E „története“ Máténak nem más, mint a kritika terén ismeretes és Pápiás által is emlitett Logiák. Ehez a Logia-gyüjteményhez csatolták aztán a forditók és másolók azt, a mit ők tudtak és hallottak. Igy toldották hozzá az I és II részt, a minek hitelessége ellen szól 1-ör az, hogy az ebioniták évangéliomában nincs meg; 2-or az, hogy magában a könyvben ellenkezik az I és II rész a 21, $_{11}$ és 13, $_{54.\ 57}$. verseivel; 3-or az, hogy a Cselekedetek könyve 1, $_{22}$ és 10, $_{37}$ versei szerint ezek a részek hiányoztak az eredetiből. Igy toldották hozzá a 6, $_{13}$ 19. $_{17}$. 27, $_{3—10}$. $_{36.\ 52.\ 53}$. 28, $_{19}$ verseit, s többeket, a melyeket annak idejében részletesen ki fogok mutatni. E „történetét Máténak“ később hihetőleg leforditották Márk és Lukács is, valószinüleg a pogány keresztények számára. Hozzátették ők is a mit tudtak, sőt Lukács tisztán kifejezi évangélioma előbeszédében, hogy ő pontosan utána jart mindeneknek, a miket hallott másoktól, és ugy irta meg évangéliomát. A mi a negyedik évangéliomot illeti, a kritika ketségtelen bizonyitványokat mutat fel, hogy azt nem János, a szeretett tanitvány, irta, hanem egy más János a 2-ik száz esztendő közepe táján.

Azonban nem csak a Márk, Lukács és János évangéliomai keletkeztek ilyenformán a Logiákból. Állottak elő mindjárt a ke-

resztény vallás első száz éveiben mások is. Ilyenek: „A Mária születéséről való évangéliom“, a „Protevangelion“, a „Jézus csecsemő koráról irt évangéliom“, „Tamás évangélioma“, Nikodemus évangélioma“ és számtalan más évangéliomok, melyek jelenleg nem léteznek, de a melyeknek névsorát az egyházi irók munkáikban hátrahagyták. Csak hogy ezeket az atyáknak nem tetszett felvenni a Kánonba. Ezeket kihagyták és csak a jelenlegi négyet nyilvánitották hitelesnek, abból az okból, mert szerintök a külső és belső evidentiák ezek hitelessége ellen bizonyitottak.

Csaknem ilyenformán állunk az apostoli levelekkel is. Kevés kor-különbséggel állottak elő külön szerzőktől az apostoli levelekkel párhuzamosan más levelek is, mielőtt az új testamentom kánonját betejezték volna. Ilyenek: a „Pálnak Sénécához“ és „Sénécának Pálhoz czimzett levelek“, „Kelemen 2 levele a Korinthusbeliekhez“, „Barnabás levele“, Ignácz levelei az „Éfézusbeliekhez“, „Magnesiabeliekhez“, „Trallesbeliekhez“, „Rómaiakhoz“, „Filadelfibeliekhez“, „Smyrnabeliekhez“, „Polycarphoz“, stb. stb, melyeket a Kánon alkotói hasonlóképpen nem tartván apostoli eredetüeknek, nem vettek fel a Kánonba. Ámde azért, mert az új testamentomban jelenleg levő apostoli leveleket felvették a Kánonba, még nem lehet azokat teljesen apostoli eredetüeknek tekinteni. Nem lehet olyanoknak tekinteni a „Zsidókhoz“ irt levelet és „Péter második levelét“. Ezekre nézve a kritika kétségtelen bizonyitványokat tud felmutatni, a melyek lerontják ezek apostoli eredetét. Ha a Kánont alkotó atyák enynyi fáradságot tudtak forditani a hitelesebbeknek tartott új szövetségi könyvek összegyüjtésére, bizonyára csak az utókor háláját érdemelték volna ki, ha éles itészi tehetségeikkel, a mi nálok nem hiányzott, kijelölték volna azt is, hogy minden egyes évangéliomban és apostoli levélben mi az eredeti, és mi az, a mit a másolók és fordítók toldottak hozzá. Különösen pedig, hogy menynyiből állott eredetileg az az évangéliom, a melyik a többinek alapul szolgált.

Ha már a négy évangéliomot közelebbről vizsgáljuk, ugy találjuk, hogy mindenikben van a többivel közös valami, a mi ugyanazon egy kútfőre mutat. De van közöttök számos eltérés is, a mi arra mutat, hogy ugyanazon eszméket, gondolatokat és elveket, a melyeket egy közös kútfőből nyertek, különbözőleg fogták fel, s irták meg. És ez nem is csoda, mert az irók ugyanazt a forrást kü-

lönböző időkben, különböző eszmék befolyása alatt használtak fel, és különböző szellemi tehetségekkel is birtak. E mellett azok az események is, a melyeket ők a Logiákból, s elbeszélés utján nyertek, 50 vagy tán 100 évvel történtek, mielőtt ők irásba tették volna.

Már a három első évangélistánál, u. m. Máté, Márk és Lukácsnál igen számos egyezést találunk, néhol csaknem szószerint összhangzanak. Ezért őket a kritika synoptikusoknak nevezi. De ez egyszersmind arra is mutat, hogy közös forrást használtak, a mely Pápiás után itélve nem más, mint a Máté Logiája, melybe ő Jézusnak λέχθεντα-it és πράχθεντα-it, azaz kimondott elveit és végbevitt cselekedeteit feljegyezte. Ezeket mind a három bizonyos egyszerüséggel és jó akarattal beszéli el. Vannak azonban ezekben olyan helyek is, a melyekben egymással nem egyeznek meg, sőt ellentétbe jőnek. Ilyenek: Máté 2, és Luk. 2; Máté 4, $_{1}$—$_{11}$. Luk. 4, $_{2}$—$_{12}$.; Máté 8, $_{5}$—$_{10}$. Luk. 7, $_{1}$—$_{10}$; Máté 20, $_{29}$—$_{34}$. Márk 10, $_{46}$—$_{52}$ és Luk. 18, $_{35}$—$_{43}$. stb., melyeknek száma ötvennél is többre megy. A negyedik évangéliom ezektől egészen külön szellemü szerzőtől van irva; bárha ebben is sok van, a mi a többiekkel közös. Ez a szerző ugy látszik, a gnostikus és neoplatonikus befolyás alatt irta müvét a 2-dik száz esztendőben. Ezt mutatja a czél, a melyért müvét irta, s a melylyel a 2-dik században felmerült külön nézeteket egyeztetni igyekezett a logosról való okoskodásaival.

Mindezekből már most egyfelől azt húzhatjuk ki, hogy a valódi évangéliomot a Máté Logiája, s a synoptikusokban is evel megegyező helyek teszik s ennélfogva csak ezek szolgálhatnak a valódi keresztény vallás alapjául. Másfelől azok a helyek, a melyek egymással ellenkeznek, nem egyebek a különböző felfogások eredményeinél, és a másolók s forditók kiegészitő törekveseinél, a mi megerősiti ama helyek kétes eredetét, a melyek csak a későbbi codexekben vannak meg, de a korábbiakban nem találhatók. Még másfelől ez ellenkezések és bécsempészések azt is kétségtelenné teszik, hogy az évangélisták nem az egyház által ugynevezett inspiratio következtében irták müveiket. Ha az évangéliom ilyen inspiratio kifolyása lenne, akkor nem lehet érteni azt, hogy miként ellenkezhetnek a külön irók egymással. Hiszen Isten nem nyilatkozik és nem is nyilatkozhatik egyik embernek másképpen, mint a másiknak. Ő végtelen bölcs tanitó, és nem mondhat egyiknél ellent annak, a mit a másiknak kijelentett, nem is zavarhatja meg

gyermekeit ellentett kijelentéssel. Ekkor egyébiránt nem is lett volna szükség arra, hogy Isten éppen négyszer inspiráljon külön egyéneket évangéliom irásra. Egyszer teljesen elég lett volna és megfelelt volna a czélnak.

A mi átalában az új testamentom s különösen az apostoli levelek tanulmányozását és magyarázatát illeti, erre nézve ki kell mondanom azt az elvet, hogy az egyes könyvek irói és az ige-hirdetők nem abstract és minden időre érvényes, formaszerü tant hirdettek; az ők tanitásaik mindig helyi és különös viszonyban állottak az emberekkel, a kiket tanitottak, és az idővel, a melyben irtak, — bárha Jézus elvei oly egyetemesek is, hogy azok minden korban, minden viszonyok közt és emberek előtt ma és holnap ugyanazok, változhatatlanok, ugy, hogy azok egyetemesen boldogitó és igazságra vezető erejét egy józan ember sem hozhatja kétségbe. A fennebbi elvre vonatkozólag mondja Pál apostol az áthénébelieknek: „E tudatlanságnak idejét azért elhallgatván az Isten, mostan minden embereknek mindenütt hirdeti, hogy megtérjenek“ (Csel. 17, $_{30}$); ide vonatkozik, a mit a korinthusbelieknek mondott: „És az én értelmemet e dologban megmondom; mert nektek hasznotokra van, kik nem csak a cselekedetet, hanem a jó akaratot is, még elein a mult esztendőben elkezdettétek“ (2 Kor. 8, $_{10}$).

A biblia átalában nem csak az iró és kor bélyegét hordja magán, hanem magán hordja egyszersmind az idők nézeteinek, előitéleteinek, szóval ama nép erkölcsi szükségeinek bélyegét is, a melyhez intézve volt. Midőn a gondviselés prófétákat és apostolokat küldött szét a világ oktatására, tanitására, nem fosztotta meg őket azonnal értelmöktől és vizsgálódási képességöktől. Ellenkezőleg lelkökbe tisztább világot adott, hogy átláthassák és érezhessék azok helyzetét, nehézségeit, aggodalmait, reményeit, bánatait és veszélyeit, a kikhez küldetésök intézve volt. Rokonszenvet keltett lelkökben az emberek iránt, kikhez küldve valának. Ők tehát csak ezekhez intézhették tanitásaikat. És ez igen kiváló jelleme a szentiratoknak, mert éppen e különbözteti meg azokat a többi filosofiai és vallásos rendszerektől. Az új testamentom tanitásai helyhez és körülményekhez vannak szabva. Nincs azokban hideg erkölcsi spékulácio; nincs bölcseleti rendszer, a melyben egy hideg filosofus halandó társai közé mintegy lecereszkedve mondja el a törvényt. A keresztény vallás tanitói nem béreltek ki terjedelmes csarnoko-

kat, fényes termeket, hogy azokban mondhassák el a jézusi elveket, hanem kimentek a nép közé, behatottak a családi tüzhelyhez, az emberi lélekbe, felkeresték az erőtelent, a bánatost és az örvendezőt, s mindeniknek volt mondani valójok. Tanulmányozták az emberek állapotát, szükségeit és a kisértéseket, melyeknek kiki ki volt téve. S éppen ez az, a mi irataikba lelket és tüzet öntött. Ezek nélkül soha sem tudták volna megilletni és mozgásba hozni az emberi sziv húrjait, ha azokat nem ugy és nem ott keresték volna, a hogy és a hol valósággal léteznek; nem tudták volna elterjeszteni Jézusnak magasztos tudományát, ha nem tanulmányozták volna az idő és egyének szellemét, érzelmeit, állapotát, s e képpen nem vonták volna le a lélekről a hibák és előitéletek fátyolát, mely azt a keresztény vallás keletkezése előtt boritá.

Az új testamentomi irók tehát amaz embereknek, kornak, népnek számára, szokások és jellemekre vonatkozólag irtak, a melyek közt és a melyekben éltek. Közvetve azonban minden ember számára is irtak; de ezt nem tehették volna, ha közvetlen különös egyének számára nem irtak volna. Hogy tehát amaz irók műveinek szellemét, valódi jelentését megérthessük, tanulmányoznunk kell az okot és czélt, a miért, és a körülményeket, a melyek közt azok létrejöttek.

E magyarázati elvek állanak átalában a bibliára, és az új testamentomra, de különösen állanak az apostoli levelekre nézve.

Az apostoli levelek a primitiv keresztény egyház felett összetornyosult nehézségek, hánykodások és megpróbáltatások következtében állottak elő. Ha az emberek Jézusnak fenkölt szellemű, életadó, egyszerü elveit mindenütt, minden ellenvetés nélkül elfogadják; ha semmi ellenvita és félreértés nem támad azok iránt, az apostoli leveleket soha sem irták volna meg szerzőik. Legalább jelen szellemökben bizonyosan nem. Meglehet, hogy valami rövid leveleket ekkor is irtak volna, de ezek nem volnának vitás szinezetüek, és nem adtak volna alkalmat a későbbi időknek le a jelenkorig anynyi véres vitára az igazhitüség, engesztelés és háromság stb. felett. Ekkor nem lenne anynyi nehézséggel összekötve az apostoli levelek magyarázata és megértése.

Hogy az apostoli levelek bizonyos körülmények kifolyásai, ezt bizonyitják azok a helyek, a melyek kizárólag az első keresztényekre vonatkoznak, de reánk ma már egyátalán nem alkalmazhatók. Ilyenek ama helyek, a melyek által az apostolok bizonyos kérdéseket oldanak meg, nehézségeket oszlatnak el és vitákat egyenlitenek ki. Ilyenek azok, a melyek prófétai és csodatevő erőre s a bálványok-

nak adott eledelekre vonatkoznak. Ezek ma reánk nem találnak, mert sem csodatevő erőnk nincs, sem bálványoknak nem áldozunk.

Lehetetlen már most át nem látnunk azt, hogy az emberek nézeteiben legtöbb hibára mindig az adott alkalmat, hogy az apostoli leveleket a fennebb érintett jellemvonások tekintetbe vétele nélkül magyarázták. Az élesztette az egyes felekezetek elbizakodását; az igazolta a gyenge kevélységét, a mystikus ábrándozásait; a fánátikus és tudatlan abban lelte támaszát. Az ilyen emberek mindig hajlandók voltak Jézus egyszerü tanitásaitól eltávozva Pálnak már dogmatikus nézeteihez ragaszkodni, — s mig Jézusnak egyetemes elveit hideg erkölcsi elveknek nyilvánitották, addig az apostoli leveleket, a melyek időhöz és körülményekhez vannak kötve, s ezek miatt sok helyen nehezen érthetők, a lelki, vallásos élet lényege gyanánt tekintették.

Pedig nagy különbség van Jézusnak tanitása és az apostolok tanitása közt. Ez a különbség azonban a körülményekben rejlik. Jézusnak tanitása egyszerü és egészen gyakorlati volt. Jézus az igazságot és abból folyó kötelességet adta elő egyszerü, érthető nyelven, s azt magyarázta meg, hogy miként leszünk kedvesek Isten előtt. Ő nem talált ellenvetésre. Ám de az apostoloknak minden lépten nyomon ellenvetésekkel kellett küzdeniök. Innen az ők tanitások spekulativabb lett és inkább összeszövődött saját koruknak intézményeivel. S a mely arányban összevegyült ezekkel, abban az arányban okoskodóbbá és homályosabbá vált.

Az apostoli levelekben semmi oly lényeges vallásra tartozó dolog nincs, a mely új volna előttünk, s a melyet Jézus tanitásaiból ne tudnánk. De ha volna is, rajtok van iróik, a kor és a körülmények bélyege. Midőn tehát az apostoli leveleket tanulmányozásunk tárgyaivá teszszük, meg kell tisztitanunk azoktól, a mik az egyes korszakok sajátai, és ekkor a vallás azokban is magasztosabb és szellemibb jellemet ölt. Ha ilyen szempontból veszszük azokat vizsgálat alá; ha nem sokat törődünk azokkal a különös frázeologiákkal, melyekből az orthodoxia anynyi spekulátiv dogmatikai czikket, anynyi felekezeties előitéletet, és oly érthetetlen s ennélfogva hihetetlen tant alkotott: akkor eljutunk a valódi igazságra, különben soha sem fogjuk megérthetni az apostoli levelek szellemét.

Az új szövetségnek jelenleg ismert legrégibb kéziratai közül ez alkalommal csak hármat emlitek meg. Legnevezetesebbek a Codex Vaticanus, Codex Alexandrinus az 5-dik századból és a Codex Cantabrigiensis a 7-dik századból. Ezek s a többi co-

dexek nagyobb része görög nyelven van irva, oszloposan, unciális, nagy betüvel; az egyes szavak egymás mellé vannak irva, minden megszakitás és irásjel nélkül, igy

. . . . . ΚΑΙΟΜΟΓΟΥ
ΜΕΝΩCΜΕΓΑΕCΤΙΝΤΟΤΗCΕΥCΕ
ΒΕΙΑCΜΥCΤΗΡΙΟΝΟCΕΦΑΝΕΡΩ

mintha magyarul igy volna irva:

. . . . . ESMINDENVERSENG
ESNELKULAMIHITUNKNEKNAGYTIT
KAEZAKIMEGJELENTATESTBEN stb,

az az „és minden versengés nélkül a mi hitünknek nagy titka ez, a ki megjelent a testben", 1 Tim. 3, $_{16}$. ugy, a mint az az alexándriai codexben áll. Ezek s a többi kéziratok is többnyire mind az orthodoxok birtokában voltak s vannak. Az egyes orthodox atyák és conciliumok aztán magyarázták ezeket ugy, a hogy akarták. Tetszés szerint felosztották részekre és versekre, s oda tették az irásjelt, a hova nézetök és előitéletök kivánta; példa erre Róm. 9, $_5$,a melyben egészen más értelmet adtak Pál apostol kifejezésének, mint a milyent ő tulajdonitott saját szavainak. Kiegészitették az irók munkáit; bécsempésztek egyes helyeket, mint 1 Tim. 3, $_{16}$. Mutatja e megrontást az az erőszak, a melyet a Claromontanus és Boernerianus codexeken elkövettek.

E toldományokat, hamisitásokat, megrontásokat és hibás felosztásokat a későbbi forditók is ugy forditották le, a mint kapták. A legújabb időkig — Erasmust és Luthert kivéve — a forditók nem igen vizsgálták az egyes bibliai könyveknek sem külső, sem belső evidentiáit, sem pedig azt, hogy mit irhattak a szent irók valósággal az utókor épületére. Ők jó indulatból, a nép müvelése és felvilágositása szempontjából forditották le a bibliát; azonban néhol még is részint öntudatlanul, részint orthodox nézeteikből kifolyólag szándékosan évangéliomi igazság gyanánt adták át ama bécsempészéseket is a népnek forditmányaikban.

A legszembeszökőbb hozzáadások, bécsempészések és hibás forditások az új testamentomban a következők:

a) Hozzáadások: Máté 1. és 2. része. Továbbá 6, $_{13}$. versében e zaradék: „Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség, mindörökké, Amen" E doxologiai záradék nincs meg a **B, D, Z, 1, 17, 118, 130 és 209***) jegyekkel jelölt co-

*) Az itt s hátrább adott betük és számok mind meganynyi codexet jelöl-

dexekben. E záradékot némely másolók betették a Mátéféle évangéliomba; mások pedig Lukácsra hivatkozva kihagyták. Ez és az a körülmény, hogy a **B** codexben nincs meg, azt mutatja, hogy a másolók egy része soha sem tartotta e helyet hitelesnek. — Máté 27, $_{35}$. „hogy betelnék a próféta mondása: megosztak magok közt az én ruháimat és az én köntösömre sorsot vetének.“ Ezt a helyet kihagyják az **A, B, D, E, F, G, H, K, L, M, S, U, V,** s több más régi kézirat; kihagyja a régi syr versio is. — Márk 16. rész 9. versétől a 20-kig bezárólag nincs meg a legrégibb **B** codexben. Ezt az újabb kritika sem tekinti hitelesnek, (Lásd Tischendorfi Novum Testamentum graece. Editio octava) Lukács 22, $_{43.\ 44}$. a prima manu nincs meg az **A, B, 13, 69, 124** codexekben; meg van csillagozva az **E, S, V, Δ, 24, 36, 361,** stb. codexekben. — Ján. 5, $_{3.\ 4}$-ben onnan kezdve: „kik várják vala a viznek megmozdulását“ egészen az 5-ik versig nincs meg a **B, C, 156, 314** codexekben; kihagyják a Kopt és Sahidi versiók. — Ján 7, $_{53}$—8, $_{11}$ versig a prima manu nincs meg az **A, B, T, X, Δ, 51** codexekben; ezeken kivül még hét más codexben sincs meg eredetileg, csak a lap szélére van felirva. — Csel. 8, $_{37}$ nincs meg az **A, B, C, 40, 98, 99, 101** és még más harminczöt codexben. Nincs meg a Sahidi, kopt, aethiopi és ó syr versiokban. Sőt Scholz és Griesbach azt állitják, hogy ezeken kivül még számos más kéziratban nem kapták meg e verset.

b) Bécsempészések (interpolátiók) és megrontások: Csel. 20, $_{28}$-ban „az Urnak anyaszentegyházában“ (τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κυρίου) kifejezésben az „Urnak“ szó helyett betették az „Istennek“ szót. „Urnak“-ot, κυρίου-t olvasnak az **A, C, D, E, 13, 15, 18, 40** és **180** codexek, a melyek az interpolátiót e helyen kétségtelenné teszik. — Máté 28, $_{19}$-ik versében: „megkeresztelvén őket atyának, fiunak és szentléleknek nevébe“ (Károli) ismeretes keresztségi doxologia hitelessége ellen szól az egész új testamentom; mert abban semmi nyoma nincs annak, hogy Jézus ezt rendelte volna. Ha Jézus nem rendelte, Máté sem irhatta meg, s hogy Máté nem irta meg eredetileg, csak később toldották belé az ő évangéliomába, bizonyitja az, miszerint Lukács sem vette át. Bizonyitja az, hogy az apostolok magok is egészen másként, s nem e formula szerént kereszteltek, a mint Csel, 2, $_{38}$. 8, $_{16}$, Róm. 6, $_{3}$. Gal. 3, $_{27}$ mutatják. Már pedig, ha

nek, a melyeket később lesz alkalmam bővebben megmagyarázni azoknak, a kik ezt tán nem tudnák.

Jézus egy ily formulát alkotott volna, a tanitványok nem cselekedtek volna ellene. Innen látható, hogy az emlitett hely nem egyéb becsempészésnél. — I. Tim. 3, $_{16}$: „És minden versengés nélkül a mi hitünknek nagy titka ez: az Isten megjelent a testben“ (Károli). E vers utolsó tétele a legrégibb codexek szerint görögül igy van: „ὁ ἐφανερώθη ἐν σαρκί“, az az „a mely halandó ember által nyilvánult“. Az orthodoxok a „ὁ“ (mely) névmást, a mely az eredeti szövegben csak egy O-val volt irva à prima manu, magában a szövegben megrontották és „$\overline{\text{ΘC}}$“-sá (Θεός-sá, istenné) alakitották. Eképpen oly értelmet erőszakoltak e versre, a melyhez párhuzamos jelentést az egész új testamentomban találni nem lehet. Az „Isten megjelent a testben“ értelmezés ellenkezik tehát nem csak az eredeti kéziratokkal, a mint a Claromontanus és Boernerianus codexek (in loc.) mutatják, a melyekben a hamisitást tisztán elárulja a tenta frissesége; de ellenkezik magának a versnek grammatikájával is, mert a „ὁ“ (= mely) névmás az előbbi mondat „μυστήριον“-ára (új tudomány) vonatkozik, nem pedig Jézusra. De ez az értelmezés ellenkezik Jézus tudományával is, mert Jézus sehol sem emliti tanitásában, hogy ő Isten volna, sőt határozottan és kétségbehozhatatlanul azt tanitja, hogy „Isten nagyobb náláná l“, csak egy Isten van, és „egyedül Isten jó.“ Ez erősségek nyilván bizonyitják I. Tim. 3, $_{16}$-nak megrontását, az erőszakos betoldást és magyarázatot, a melyet rajta elkövettek. A honnan önként következik, hogy e helynek orthodoxszerü magyarázata és Károli-féle forditása merőben hamis. — A becsempészett helyek közül még csak egyet akarok most megemliteni. Ez a hely I. Ján. 5, $_{7.\ 8}$. Itt a becsempészés a következő:“ a menynyben: az atya, az ige és a szent lélek, és ez három egy. És hárman vannak, a kik bzonyságot tesznek e földön.“ E hely hamis voltát kétségtelenné teszi az a tény, hogy ezt egy régi eredeti kéziratban sem találhatni; csupán a vulgátában van meg, a hová a római egyház csempészte be, továbbá a complutensi polyglott bibliában, valamint a Ravianus és Montfortianus codexekben, a melyek nem egyebek a vulgata szószerinti forditásainál. E hely hamis voltát már a kritika oly fényesen bebizonyitotta, hogy annak tekintélyét csak a tudatlan védelmezheti.

Hátra van még c) a hibásan forditott helyekről szólanom. Ama 4—500 hibáson forditott hely közül, melyek az új testamentom értelmét megéktelenitik, itt most csak egy nehányat emlitek meg. Ily

hibásan forditott helyek Filip. 2, $_5$-s köv. versei, à Zsidókhoz irt levél kezdete, János első levelének vége, és ama hires hely Róm. 9, $_5$-ben, melyet az orthodoxia anynyira szeret idézni Jézus istensége bebizonyitására. Vegyük ezek közül vizsgálat alá csak az utóbbit Róm. 9, $_5$ a Károli-féle forditásban a következő: „Kikéi az atyák, kik közül való a Krisztus is test szerént, ki mindeneknek felette örökké áldandó Isten, Ámen.“ E helynek helyes pontozását a kritika ugyan kideritette (lásd Tischendorfi Nov. Test. graece, editio 7-a critica minor), mindazáltal a magyar forditásban még is csak hibásan áll, s következőleg azok, a kik az eredeti nyelvvel nem ismeretesek s nem tudnak a kritikának e téreni vivmányaival megismerkedni, nem tudják felfogni annak a helynek helyes értelmét, — ennélfogva azt hiszik, hogy „a ki mindeneknek felette örökké áldandó Isten“ Jézusra vonatkozik. Pedig nagyon csalódnak. A forditás s ebből következett orthodoxszerü magyarázat hamis voltát mutatja az a tény, mely szerint az egész új testamentomban Jézus sehol sem mondatik „örökké áldandó Istennek“; de mutatja a római levél irásának czélja is, melyet Pál azért irt a rómaiakhoz, hogy a Rómában levő hitetlen zsidóknak a keresztény vallás iránti előitéleteit és téves nézeteit eloszlassa. A fennebbi hibás értelmezés és ebből folyó forditás a hibás pontozás miatt származott. Ismeretes dolog, hogy az új testamentomnak a jelen irásjelekkel jelölése semmi tekintélylyel nem bir. A legrégibb kéziratokban semmi irásjel nem volt téve A mostani irásjeleket a későbbi másolók és kiadók tették bé tetszésök szerint. Ha már most a Károli-féle forditásban a „test szerént“ kifejezés után a vesszső helyett egy pontot teszünk, önként elő áll az az eredmény, a mire a kritika jutott (lásd Tischendorfi N. Test. 7. crit. edit in loc.), és azonnal megtaláljuk az emlitett helynek valódi jelentését: „az, a ki Isten, mindenek felett örökké áldandó.“ Ennek hibás értelmezése ellen szólalt volt fel Trypho is, midőn Justinnak irta: „ön lehetetlen és hihetetlen dolgot igyekszik bebizonyitani az által, hogy azt állitja, miszerint egy Istennek születni és emberré kellett lenni“ (Dial. cum Tryph. p. 283)

Az érintett betoldásokat és becsempészéseket, a mint fenneb emlitém, a magyar bibliai forditók is mind meghagyták. S daczára a kritikai és exegetikai tudomány nevezetes haladásának ott állanak ma is; ma is évangéliomi igazságok gyanánt szerepelnek, s

papjaink épületes beszédeket tartanak hiveiknek, azokat vevén fel alapul, sőt kardra is szállanak azok hitelessége védelmezésére. Hát vajon lehet-e már tovább szemet hunyni a kritika vivmányai előtt, s lehet-e ezeket a toldományokat tovább is évangéliomi igazságok gyanánt szerepeltetni? Nem szabad már nekünk magyaroknak is kibontakozni valahára a középkori sötétségből, s széttörve az orthodoxia köteleit, felemelkednünk ama magaslatra, a melyen tisztán láthassuk, hogy mit tanitott Jézus és mit irtak az apostolok? Ha erre felemelkednünk szabad, már pedig nem csak szabad, hanem kötelességünk is, azonnal egy másik kötelességünk áll elő: hiven leforditani az igy megtisztitott szöveget, megmutatni és tisztán tanitani a népnek is már valahára az új testamentomot.

Jézus, mint tudjuk, oly nyelven tanitott, a melyet hallgatói tisztán fel tudnak fogni és jól megértettek. S ez azt hiszem, elég jó szabály egy jövendő bibliaforditásra nézve Ha Isten előtt kedves dolgot akarunk cselekedni, akkor az évangéliomot saját anyanyelvünkön kell tanulnunk a szó szellemi értelmében; egyszersmind kötelességünk azt oly nyelven közölni másokkal is, a melyet azok jól értenek, ne pedig oly forditásban, a mely sok helyen homályos, hamis, érthetetlen s gyakran viszszatetsző Isten a maga kijelentését az értelemhez intézte, ez a kijelentés tehát legyen érthető, felfogható és ne ellenkezzék önmagával. Jézus azt hagyta tanitványainak, hogy „hirdessék az évangéliomot az egész világnak.“ Ha tehát ezt hagyta, akkor miért ne lehetne azt az évangéliomot oly nyelven adni át a népnek, a mely felvilágositja a szentirást, épületére legyen a kereszténynyeknek és az emberi léleknek enyhet s hasznot nyujtson Ha az orthodoxia előitéletei következtében előállitott, csalhatatlannak tartott forditásoktól eltérni, s az évangéliomot tisztán és jobban, az eredetihez hivebben leforditani nem szabad, akkor hirdetni, prédikálni sem lehet.

A létező magyar bibliaforditásokban anynyi a hiba, homályos és érthetetlen hely minden lapon, hogy azok tovább megtürése szégyen a világosság vallására, a keresztény vallásra nézve. Ha a görög és római classicus irók müveit, egy Homér, Pláto, Aristoteles, Cicero, Ovid, Horatius és Tacitus munkáit nem vétek a toldományoktól és homálytól megtisztitva adni a tanuló egyik kezébe, miért lenne éppen az vétek, hogy a vallásos és erkölcsi élet alapelveit magában foglaló könyvet minden hibától megtisztitva adjuk a tanuló másik kezébe?

Én azt hiszem, hogy a szentirást érthetőbbé és becsültebbé

lehet tenni egy jó bibliafordítás által. Mert ezer közül alig van egy, a ki azt magyarázat kiséretében olvassa, kilenczszázkilenczvenkilencz bizonyosan csak az egyszerü szöveget olvassa. Midőn pedig valaki a szentiráshoz nyúl, hogy kegyességének táplálékot, erényes elhatározásaira erőt meritsen, zavarólag hat arra, hogy még magyarázó könyveket tanulmányozzon elébb át, mig a szükséges helyeket megértí. Ennélfogva egy fordításnak teljes világot kell vetnie a szövegre. Azokat a száz, meg száz helyeket, a melyek a jelenlegi fordításokban érthetetlenek vagy éppen hamis jelentményt mutatnak fel, érthetővé és tisztává lehet tenni egy jó fordítás által. Természetesen egy ily fordítás csak mindkét nyelv valódi ismeretének eredménye lehet De egy ily fordítás nélkülözhetővé tenné a commentárok legnagyobb részét.

A kereszténység intézeteket állitott fel a theologiai tudományok és a biblia eredeti nyelvezetének tanitására, s ez intézetek nevezetes vivmányokat tudnak e tekintetben felmutatni. Ámde e vivmányokat csak nehány hivatott ember olvassa, a nép semmit sem tud azokról, mert valljuk meg az igazat, éppen a theologusok nem tudatták vele. Azonban ezen sem lehet egészen csodálkozni, mert könyvkiadóink közül mindenik százszor inkább vállalkozik egy csiklandós regénynek, mint egy jó bibliafordításnak kiadására. Aztán még egy más baj is van. Mi protestánsok, szeretjük ugyan szájunkon hordani azt az elvet, hogy „a biblia a protestánsok egyedüli sinormértéke, ebből mindenki szabadon tanulmányozhatja a keresztény vallás elveit, s állapithatja meg saját vallását“: de ha mégis valakit a nép java arra vinne, hogy leforditsa s kiadja, annak előre mentegetőzni kell ama merészségéért, hogy hozzá mert nyulni; tiltakoznia kell minden megtámadás ellen, melyet ellene támasztanak abból a szempontból, hogy megrontotta a biblia szövegét, daczára annak, hogy ő éjeit és nappalait, erejét és egészségét áldozta fel a végre, hogy a szentirást a nép előtt érthetővé tegye.

Nem mondom én, hogy a magyar bibliafordítások semmit sem érnek azért, mert sok hely hamisan van forditva bennök. Csak hogy, ha már a fordítók némely helyeket tudatlanságból, másokat orthodox nézeteik és előítéleteiknél fogva nem tudtak igazán helyesen forditani, eltürhetjük-e mi tovább is, hogy ama hamisan forditott helyek a bétoldásokkal, (= interpolatiokkal) együtt, tovább is szentiratok gyanánt szerepeljenek. Ha hibának lehet feltudni azt,

hogy valaki biblia fordításába hibákat csúsztat be s ennélfogva hibára tanitja az olvasót, bizonyára még nagyobb hiba megtürni továbbra megmaradását oly helyeknek, a melyeknek valódiatlanságáról meg vagyunk győződve Nem látok igen nagy különbséget a hibát-okozás, annak eltürése és abba belenyugvás közt, midőn a hibát ismerjük és módunk is volna azt eltávolitani.

Az igaz, hogy én e pillanatban a Károli-féle fordításnál jobbat nem tudnék ajánlani az olvasónak; mert fájdalom, anyanyelvünkön nincs. Nem is anynyira az ellen szólaltam fel, mint fel akartam hivni a figyelmet e csakugyan hibás fordítás helyett egy jobbnak szükségességére. Ha egy ilyent nálunk is lehetne előállitani, ez bizonyára sokkal több jót eszközölne a kijelentett vallás érdekében, mint a menynyi védbeszédet mellette mondani lehet.

Én azt hiszem, hogy a biblia valódi jelentményének és jellemének nem ismerése, egyik legfőbb ok, a mi napjainkban az embereket közönyösségre és hitetlenségre vezeti. Ha a tudomány más ágaiban lépést tartunk a kor haladásával, nem látom át, hogy miért kellene éppen a biblia szövegét s helyes fordítását illetőleg hátramaradni. Nem az orthodoxszerü viszszahúzódás, hanem a világosság terjesztése az, a mi által a haladók sorában megállhatunk, s a tökély felé haladhatunk. Félre tehát ama kislelküsködéssel, a mely azt mondja: hogy az igazság veszélynek van kitéve akkor, a mikor azt a melléje bilincselt, azt elhomályositó tévedésektől és emberi csalárd toldományoktól megszabaditjuk. Az igazság csak fénylőbb lehet, ha megmentjük a sötét fellegektől, a melyek annak egy részét előlünk eltakarák.

Sokan azt fogják ugyan mondani erre, hogy egy ily gyökeres javitás fel fogná lázitani a nép érzületét; botránkoztatólag hatna halló érzékeire. Ezt ugyan csak a haladás ellenségei mondhatják. Én erre azt felelem: hogy egy jó fordítás által viszszanyerné a hitetlen hitét, a közönyös, a ki csak nevet a sok „v a l a“, „v o l t“ és „v o l n a“ felett, elvesztené közönyösségét, ha a vallás és erkölcs alapelveit korszerü nyelven hallhatná, s hibátlan fordításból olvashatná és tanulhatná. Zúduljon bár fel a nép ez újitás miatt, én azt hiszem, hogy ha a fordítás jóságáról és helyességéről meg fog győződni, lecsendesedik, s tisztelni fogja azokat, a kik az élet vizéhez közelebb jutni segitették.

Ez alkalommal bezárom átalában az új testamentomról és egy lehető fordításról elmondott nézeteimet. Jövő alkalommal bátor leszek az új testamentomnak és az egyes könyveknek tüzetesebb vizsgálásába bocsátkozni.

S i m é n D o m o k o s.